

Səməd Vurğun yaradıcılığında təzmin

Lalə Ələkbərova

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: elekberova.lale@mail.ru

Annotasiya. XX əsr təbəddülatlar, yeniliklər dolu bir əsrdir. Xüsusilə, əsrin 20-50-ci illəri öz səciyyəvi yönleri, ədəbiyyata təzyiqləri baxımından seçilən bir tarixi dönm idi. Bu dönmədə klassik ədəbiyyat arxa planda qalsa da, özünü ayrı-ayrı şairlərin yaradıcılığında simvollar, rəmzlər, ikili yanaşmalar və s. şəkildə göstərirdi. Klassik ənənənin XX əsrdə yaşamı özünü, eyni zamanda nəzirə, təxmis və təzminlər şəkildə də göstərir. Təzmin klassik ədəbiyyatda nəzirənin növü kimi də dəyərləndirilir.

Məqalədə əsrin görkəmli şairi olan Səməd Vurğun yaradıcılığında yer almış klassik ənənə – təzmindən söz açılır. Məqalədə Füzulinin “Məni candan usandırdı, cəfadən yar usanmazmı?” – mətləli qəzəlinin S.Vurğunun “20 bahar” və “Füzulinin dərdi” adlı şeirlərində istifadəsi elmi təhlilini tapır.

Açar sözlər: Füzuli, Vurğun, klassik ənənələr, nəzirə, təzmin

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 26.05.2022; qəbul edilib – 05.06.2022

Tazmin in the Samad Vurghun's creative work

Lala Alakbarova

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi. Azerbaijan.

E-mail: elekberova.lale@mail.ru

Abstract. The 20th century is a century full of revolutions and innovations. Especially the 20s-50s has been a specially historical period in terms of its characteristic aspects and its pressures on literature. In this period, although classical literature remained in the background, symbols, hints, binary approaches, etc. appeared in the works of individual poets. In the 20th century, the continuation of the classical tradition also indicates itself in the form of nazire, takhmis and tazmin. Tazmin is evaluated as a kind of nazire in classical literature.

The article talks about the classical tradition - tazmin, embodied in the works of the outstanding poet of the century, Samad Vurghun. The use of Fuzuli's ghazal started with “Meni jandan usandırdı, Jafadan yar usanmaz mı?” in the “20 Spring” and “Fuzuli's Sorrow” poems by S.Vurghun finds a scientific analysis.

Key words: Fuzuli, Vurghun, classical traditions, nazire, tazmin

Article history: received – 26.05.2022; accepted – 05.06.2022

Giriş / Introduction

Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən olan Səməd Vurğun XX əsrin ən çətin illərində yazıb-yaratmışdır. Bu dövrün çətinlik və tələblərinə baxmayaraq şair klassik ənənələrdən uzaqlaşmamış, əksinə klassik poetik ənənələri davam etdirməyi bacarmışdır. O, nəzirənin bir növü olan təzmin poetik formasından öz yaradıcılığında istifadə etmişdir.

Əsas hissə / Main Part

Təzmin nədir. “Təzmin” “Quran bəlağəti və Azərbaycan ədəbiyyatı” kitabında Qurandan Azərbaycan ədəbiyyatında istifadə poetikasına daxil edilmişdir: “Təzmin” dedikdə, əsasən Quran ayəsinin bir qisminin olduğu kimi, yəni sitat şəklində şeirin mətnində işlədilməsi nəzərdə tutulur. Klassik ədəbiyyatda bu sənət geniş şəkildə işlədilmişdir [1, s.260].

Beləliklə, təzmin, əsasən Qurandan və eyni zamanda tanınmış şairlərin şeirlərindən bəhrələnmədir. Mənbələrdə “təzmin” və onun Quranda yeri haqqında maraqlı məlumatlar verilir:

Bedi' sanatlarından sayılan tazmin “hüsn-i tazmîn, tazmin ve ictibas, tazmin ve icâze” gibi başlıklar altında erken dönemlerden itibaren belâgat kitaplarında yer almıştır. Bu bağlamda tazmin hakkında nazmı ve nesri kapsayacak biçimde “söze başkalarının sözlerinden alıntı yapıp katma” şeklinde tarifler yapılmıştır: ... tazmin, şairin diğer şairlerin şiirlerinden mısra veya beyit alıntılıyıp kendi şiirinin ortasına ya da son kısmına bir örnek ve temsil olarak katmasıdır. [2, s.204]

Səməd Vurğun yaradıcılığında təzmin. XX əsr ədəbiyyatında nəzirəsayağı üsuldan istifadə nəzirə ənənəsinin saxlanılması geniş vüsət almışdır. Onların bir qismi şeirin şəkli xüsusiyyətləri, poetik deyimi, vəznə, obrazlılığı baxımından müəyyən edilsə də, digər bir qisminin isə heç bir dəlil və sübuta ehtiyacı yoxdur. Məsələn, 1920-1960-cı illər sosialist realizm ədəbiyyatının nümayəndəsi olan S.Vurğun yaradıcılığında Füzuli şeirinin əsasını təşkil edən lirikanın təsirini müəllifin “Füzulinin dərdi” şeiri əsasında izləyək. Beləki, S.Vurğun şeiri yazmazdan öncə Füzuli qəzəlindən iki misranı /“Şəbi-hicran yanar canım, təkər qan çeşmi giryanım, oyadar xəlqi əfqanı, Qara bəxtim oyanmazmı?” [3, s.290] / qəzəlindən bir parçanı epiloq kimi qeyd etməklə şeirin nəzirə ənənəsinə uyğun şəkildə yazıldığını vurğulamışdır. Onu da qeyd edək ki, sosialist realizmi dövrü ədəbiyyatında yaşayan şairlərin nəzirə, cavab, tətəbbö və s. istifadə etmələri bir tərəfdən ədəbiyyatlararası əlaqənin möhkəmliyinə, digər tərəfdən sosialist realizm dönəmi şairlərinin klassik ədəbiyyatda ən çox sevdiyi sənətkarları əsərlərində yaşatmasına, başqa bir tərəfdən isə, iki dönəmin ədəbiyyatları arasında hər dönəmə uyğun şəkildə paralellər aparmağa xidmət edir. Amma bir daha onu da qeyd edək ki, nəzirə və onun növü olan “tətəbbö” arasındakı incəlik ədəbiyyatımızda geniş şəkildə yerini almadığı kimi *nəzirə* və poetik vasitə olan *təzmin* arasındakı incəlik də düzgün dəyərləndirilməyib. Beləki, Səməd Vurğun “Məni candan usandırdı” mətləli qəzəlinə nəzirə olaraq “20 bahar II simfoniya” şeirini yazmaqla yanaşı, ayrı-ayrı misralardan istifadə etməklə “təzmin” adlı poetik formaya da geniş yer vermişdir:

*...Füzuli şeirində adın var sənin,
Qüssədir ovlağın qəmdir vətənin.
... “Möhnət çəməmindən gül dəyə-dərə.”
Ucaldı şairin ahı göylərə..
“Şəbi-hicran yanar canım,
Təkər qan çeşmi-giryanım;
Oyadar xəlqi əfqanı,
Qara bəxtim oyanmazmı?” [5, s.40]*

Əslində, S.Vurğun tərəfindən əruz vəznli qəzəlin iki misrası / *Şəbi-hicran yanar canım, təkər qan çeşmi-giryanım, Oyadar xəlqi əfqanı, qara bəxtim oyanmazmı?* /, xalq şeiri şəklinə yaxın, heca vəzninə uyğun bir vəziyyətə salınaraq “təzmin” bədii vasitəsi üstündə nəzmləşdirilmişdir.

Bu fikir Həmid Araslı tərəfindən də işıqlandırılmışdır: Füzulinin bu qəzəlində böyük şairin sənətkarlıq məharəti çox aydın nəzərə çarpır. Şair daxili qafiyələr verməklə, şeirin ahəngini çox oynaq, xalq şeiri şəklinə yaxın, heca vəzninə uyğun bir vəziyyətə salmışdır. Hətta bu misraları ikiyə bölüb, aşağıdakı şəkildə də oxumaq olar:

... *Şəbi-hicran yanar canım,*
Tökər qan çeşmi-giryanim,... [5, s.40]

Göründüyü kimi, S.Vurğun klassik bədii ifadə vasitəsi olan “təzmin”i şeirə müasirliyin ruhunu və nəbzini saxlamaqla gətirmişdir. Klassik ədəbiyyatda isə “təzmin” və “həll” kimi bədii ifadə vasitələri əsasən Qurandan əxz edilirdi:

الحمد لله الذي خلق السموات العلى

Kandan tapar xaki-zəmin feyzi-bahari-dilguşa, [4, s.142]

- Quran ayələrindən (Ənam1; Hud 47) surələrindən gətirilən nümunələr kimi. Müasir dövəndə klassik dövəndən fərqli olaraq gətirilən nümunələr sırf şair sözü, onun şeirindən bir parçadır. Klassik ədəbiyyatda isə şeirin məğzi Qurandan gətirilən ayələrlə öz təkidini tapırdı ki, bu da ənənənin dövənlərarası müxtəlif şəkildə yaşamına dəlalət edir.

Ümumiyyətlə, klassik ənənələrin bir qisminin ədəbiyyata keçirilməsi təkcə *təzmin* formasında deyil, eyni zamanda *iqtibas*, *həll*, *işarə* və s. bədii ifadə vasitələrindən istifadə şəklinə də özünü göstərir ki, mənbələrin bəzilərində onlar “mülhəqati-mufidə” adı ilə qeyd edilir:

ملحقات مفيدة كندولرندن جدا استفاده اولنان [ارسال مثل. اقتباس. تضمين. عقد و حل. اخذ و سرقة. تلميح] نامنده اولان
(بديعه لردر (۳۸۰) [9, s.312]

Qeyd etdiyimiz məqama A.Yusifli öz “Çağdaş poeziya və Füzuli ənənələri” əsərində də çox qısa və özünəməxsus şəkildə yanaşır: “20-ci illərin sonu və 30-cu illərin əvvəllərindən başlayaraq S.Vurğunun poeziyası öz yolunu tapır. **O, ənənənin məhdudlaşdırıcı zəncirlərindən yaxa qurtararaq orijinal və novator bir şair kimi formalaşır. Hər şeiri, hər əsəri bir yenilik, bir möcüzə kimi qarşılanır. S.Vurğun “nəzirə”, “təqlid”, “cavab” yazan bir şairdən yeni məktəb yaradan bir sənətkara çevrilir. O, indi klassik ənənəyə, o cümlədən Füzuli irsinə, keçmişin bu müqəddəs sərvətinə ayrı şəkildə yanaşır. Bu irsin bir varisi olaraq ona qiymət verir, təhlil aparır, müqayisələr, qarşılaşdırmalarla məşğul olur. Füzuli dövrünün həyat və sənəti ilə bu günün həyat və sənətini qarşılaşdırır. “Leyla”, “Azad ilham”, “20 bahar”, “Qəhrəmanın heykəli”, “Füzuli dərdi” və s. belə şeirlərdəndir.” [7, s.20]**

Müəllifin S.Vurğun yaradıcılığında bu dövrün dönüş nöqtəsi olması fikri ilə razılaşsaq da, “nəzirə” “təqlid”, “cavab” haqqında yazdıqlarını birmənalı olaraq qəbul etmirik. Ədəbiyyatın klassik ənənələrini bir tərəfdən “məhdudlaşdırıcı zəncir” kimi dəyərləndirən müəllif, digər tərəfdən Füzuli irsini keçmişin müqəddəs sərvəti kimi qeyd edir. Fikirdə təzadlıq özünü göstərir. Ədəbiyyatlar arası ənənə və əlaqə dövəndən asılı olmayaraq daima öyrənilməli və Azərbaycan ədəbiyyatının zənginliyi üzə çıxarılmalıdır.

Ümumilikdə lirik əsərlər, xüsusən qəzəliyyat dövrün bütün ictimai-siyasi, fəlsəfi, dini və s. mövzuların şairənə təcəssümü olsa da, onun ana xəttini “eşq” təşkil edir. Füzuli əsərlərində “eşq” öz tərənnümünü müxtəlif bədii ifadə vasitələrində tapsa da, “Leyli və Məcnun”un özəllikləri əsasən “ləffü-nəşr”, “təfriq”, “mübaligə”, “təşbih” üstündə özünü göstərir. Füzuli, öz eşqinin dəyərini belə “Leyli və Məcnun” obrazlarını meyar götürərək bəzən “mübaligə”, bəzən də üstün “təşbih” üstündə düzənləyir.

Vurğun şeirində Füzuli sənətini, onun sənətkarlıq ruhunu daha qabarıq göstərmək üçün dördüncü bəndi Füzuli qəzəlidən istifadə etdiyi / “*Muradım şəmi yanmazmı?*” [3, s.291] / “təzmin”i ilə tamamlayır.

“Qoca Şərqi şöhətidir Füzulinin qəzəli” [8], – yazan Səməd Vurğun yaradıcılığında klassik ənənələrə geniş yer verib. Xüsusilə, “Şəbi-hicran yanar canım, tökər qan çeşmi-giryanim” [3, s.290] – mətləli qəzəli təkcə nəzirə kimi deyil, “Bakının dastanı” şeirinin ayrı-ayrı misralarında “həll” şəklinə də özünü göstərir:

Bu surətlər aləminin ilk mənası.
Birincinin simasında: "Şəbi-hicran
Yanar canım" söyləyərək alışan şam

*Çıxa bilmir zülmətlərin qucağından;
Ah qoparıb, nalə çəkir səhər, axşam.* [6, s.210]

XVIII-XIX əsrlərdə Azərbaycanda təşkil edilmiş ədəbi məclislər və bu məclislərdə Füzuli qəzəllərinə verilən önəm şairin qəzəllərin saysız-hesabsız nəzirə və təxmislərin yazılmasına səbəb olur. Bu ənənənin yaşadılmasında önəmli rolu olan “təzminlər” haqqında mənbələrin əksəriyyətində söz açılır. Lakin klassik ədəbiyyatın dəyərləndirdiyi “Şərq nəzəri sistemi” və ya “Bələğət” elmində onun yeri və əhəmiyyəti vurğulanmır. Beləki, “təzmin” “bələğət” elminin “bədi” bölümündə “mülhəqati-bədi” (bədi elminə əlavə) və ya daha dəqiq desək, bu elmin “mülhəqati-mufidə” (faydalı əlavələr) bölümünə daxil edilir. Və ən önəmlisi də “əxz etmək və şair yaradıcılığın mənimsəmək (plagiatdan) yollarından qoruyan bir bədiyyat kimi çıxış edir.

Nəticə / Conclusion

Nəticə olaraq onu deyə bilərik ki, dövrün tələbi ilə Füzuli ənənələri zəifləmiş olsa da, təzmin bədi forması XX əsr lirikasında Səməd Vurğun yaradıcılığında az da olsa, özünü göstərir. Səməd Vurğun təzmin bədi formasını əsasən Füzulinin “Məni candan usandırdı” qəzəli üzərində yazmışdır. Belə ki, 20 bahar şeirində II simfoniya hissəsində, Füzulinin dərdi şeirində və s. şeirlərində bu qəzəli öz şeirinə gətirir.

Ədəbiyyat / References

1. Mahirə Quliyeva. Quran bələğəti və Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, Nafta-Press, 2008.
2. İslam Ansiklopedisi/ 40/ cilt/ TAZMİN - TDV İslâm Ansiklopedisi (islamansiklopedisi.org.tr)
3. Məhəmməd Füzuli. Əsərləri. 6 cildə, c. 1, Bakı: Şərq-Qərb, 2005.
4. Məhəmməd Füzuli. Əsərləri. 6 cildə, c. 4, Bakı: Şərq-Qərb, 2005.
5. Səməd Vurğun. Əsərləri. II cild, Bakı: Şərq-Qərb, 2005.
6. Səməd Vurğun. Əsərləri. III c., Bakı: Şərq-Qərb, 2005.
7. Afaq Yusifli. Çağdaş Poeziya və Füzuli irsi. Bakı-Gəncə: Elm, 2008.
8. <https://www.aznews.tv/s%C9%99m%C9%99d-vurgun-yandirilmis-kitablar/>
9. علم البديع. مجمع الادب. محررى محمد رفعت. Sahibi və nəşiri: Kitabçı Qaspar 1308.

Тазмин в творчестве Самеда Вургунa

Лала Алекперова

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: elekberova.lale@mail.ru

Резюме. XX век – век, полный революций и инноваций. Особенно 20–50-е годы были выдающимся историческим периодом с точки зрения его характерных аспектов и давления на литературу. В этот период, хотя классическая литература оставалась на втором плане, в творчестве отдельных поэтов появлялись символы, намеки, бинарные подходы и т. д. В 20 веке продолжение классической традиции проявляется также в виде назире, тахмиса и тазмина. Тазмин рассматривается как своего рода назире в классической литературе. В статье говорится о классической традиции - тазмине, воплощенной в творчестве выдающегося поэта века Самеда Вургунa. Использование фразы Физули «Meni jandan usandırdı, Jefadan yar usanmaz mı?» газель в поэмах С.Вургунa «20 Бахар» и «Печаль Физули» находит научный анализ.

Ключевые слова: Физули, Вургун, классические традиции, назире, тазмин